

Inleiding bij Trois Coeurs – oktober 2014. Jan Vandeputte

We beginnen vanavond aan de twaalfde editie van de cyclus ‘Psychoanalyse en Film’. De cyclus is een gezamenlijk initiatief van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse, het Psychoanalytisch Genootschap, filmhuis Het Ketelhuis in Amsterdam en het Louis Hartlooper Complex in Utrecht. Dit jaar doet voor het eerst ook Nijmegen mee met dezelfde programmering in filmhuis Lux. Iedere editie krijgt een thema mee. De afgelopen jaren waren dat: het onbewuste, kinderen, rouw, perversie, pubers en adolescenten, liefde, seksualiteit, verlies, maar ook thema’s als grenzen en vorig jaar: kijken. Bij een thema zoeken we dan zes films die dat op een of andere manier illustreren.

Dit jaar kozen we voor het onderwerp: siblings – broers en zussen.

De psychoanalytische theorie en ontwikkelingspsychologie is van oudsher bepaald door Freuds vondst: het Oedipus complex met alle wisselvalligheden in de relatie moeder/zoon, vader/dochter, moeder/dochter en vader/zoon – gekleurd door de twee fundamentele verschillen: het geslachtverschil en het generatieverschil. Die vroege wisselvalligheden in verticale relaties laten hun onbewuste sporen na in ons innerlijk leven en in onze actuele relaties in liefde, werk en vriendschappen.

De rol en de betekenis van de verhouding met broers en zussen – horizontale relaties - bleef daarbij een beetje op de achtergrond, en als die al op de voorgrond kwam dan werden die toch weer geanalyseerd in de context van de oedipale driehoek: moeder-vader-kind. Wanneer Jantje opvallend enthousiast reageert op de komst van Karelkje, zijn kleine, nieuwe baby-broertje – hij heeft als snel begrepen dat papa en mama zo’n enthousiasme heel erg waarderen – dan horen we hem ook stilletjes in de andere kamer tegen zijn oppas zeggen:

- “Dorine, weet je wat ik het liefste zou willen?”
- “Nou, Jantje?!”
- “Dat Karelkje dood was”.

We vinden het niet meer zo raar als we heftige rivaliteit, afgunst en jaloezie veronderstellen wanneer peuters en kleuters moeten toekijken hoe babybroertje of babyzusje gevoed wordt of geprezen wordt maar we interpreteren het in de context van het pijnlijke verlies dat die ander zijn of haar plaats heeft ingenomen bij mama en papa. De geboorte van een brusje als onttroning, als val uit het paradijs.

Het gaat overigens niet altijd uitsluitend over rivaliteit. Soms kan je een broer of zus ook als maatje charteren in je oedipale wensen.

Zo zegt datzelfde Jantje, ondertussen vier jaar, tegen mama – wanneer hij heeft begrepen dat papa voor een paar dagen in het buitenland zal zijn:

- “Mama, zal ik samen met zusje Loes bij je komen slapen?”.

Eigenlijk verwonderlijk dat we in onze commissie zo lang hebben gewacht om siblings als leidend thema te nemen. De bijbel, sprookjes en mythen staan er vol van. Kain en Abel, Esau en Jacob, Jozef en zijn broers, Rachel en Lea: allemaal voorbeelden waar moord en doodslag, afgunst en nijd de boventoon voeren. Dit alles onder Freuds' motto: *'Als men de uitgesproken favoriet van de gevreesde vader is hoeft men zich over de jaloezie van zijn broers of zusters niet te verbazen'*.

De stichting van de stad Rome zou volgens de mythe te danken zijn aan de moord van Remus door zijn tweelingbroer Romulus. Castor en Pollux daarentegen zijn bekend om hun loyaliteit aan elkaar. Zo ook *Hansje en Grietje* die elkaar door dik en dun steunen in het vinden van listen om de heks te beduvelen. In een sprookje als *De wolf en zeven geitjes* zijn ze natuurlijk ook niet ver weg, de siblings. En wat te denken van Assepoester en de stiefzusters.

In het dagelijks taalgebruik staan *'broederlijk'* en *'zusterlijk'* meestal voor vriendelijke, vriendschappelijke saamhorigheid ten behoeve van een goede zaak. Wanneer een huwelijk gedefinieerd wordt als *'als broer en zus samenlevend'* dan is er iets mis met de seksualiteit. Aan de andere kant kennen we ook incest tussen broer en zus. Vorige week werd het stuk van Hugo Claus *'Een bruid in de morgen'* voor de zoveelste keer hernomen, hier in Amsterdam Frascati.

Maar even nog terug naar Oedipus. De oedipusmythe houdt niet op bij de figuur Oedipus. Samen met Iokaste kregen ze twee zonen en twee dochters. Dochter Antigone is daarvan de bekendste en er is naar haar personage ook een toneelstuk gemaakt door Sophocles. Het verhaal van Antigone gaat als volgt. Wanneer haar twee broers in een oorlog zijn gestorven geeft oom koning Creon het bevel dat de ene broer Eteokles mag worden begraven en de andere, Polyneikes onbegraven moet blijven als prooi voor de roofvogels; hij had immers zijn land verraden. Het is niemand toegestaan om hem te treuren en degene die de wet overtreedt zal worden gestenigd. Antigone wil hem toch begraven omdat ze dat als haar plicht beschouwt, als zus. Ze vraagt haar zus Ismene om haar daarbij te helpen. Ismene schrikt, weigert en probeert Antigone van haar besluit af te brengen. Dat lukt haar echter niet. Koning Creon besluit Antigone te straffen – ze heeft immers Polyneikes toch begraven. Zus Ismene wil haar zus helpen of anders met haar sterven, maar Antigone zegt dat Ismene hier niets mee te maken heeft en wil niet dat Ismene ook gestraft zou worden. In dit conflict tussen gehoorzaamheid aan de goddelijke wet en gehoorzaamheid aan de menselijke wet van het geweten laat Sophocles zien hoe aangrijpend en complex loyaliteit kan zijn tussen twee zussen.

Psychoanalytisch is er heel veel te vertellen over verschillende invalshoeken in de beschouwing over siblings. Denk bijvoorbeeld aan de mogelijke betekenis van een imaginair vriendje, of aan de betekenis van de veelvoorkomende tweelingfantasie.

Verder is er het gegeven dat siblingrelaties vermoedelijk in de eerste levensjaren hun innerlijke representaties, hun neerslag vinden. Eenmaal hun vorm gevonden blijven ze onderhuids, ondergronds hun invloed uitoefenen, meestal onuitgesproken. Pas bij life-events – *een zus gaat trouwen, een broer wordt vader, een ouder overlijdt* – kunnen ze soms acuut en heftig de kop op steken.

Genoeg theorie. Het gaat vanavond uiteindelijk over film.

Er zijn vele films over siblings waaruit we konden kiezen. In onze selectie hebben we geprobeerd om meerdere aspecten van de siblingrelatie aan bod te laten komen; soms is de siblingproblematiek het hoofdthema, soms fungeert het als achtergrond.

De keuze voor vanavond is een speciale. Het leek de twee filmhuizen een goed idee om in onze cyclus een keer een film in voorpremière te laten zien.

3 Coeurs komt pas in november officieel in roulatie. Het is een klein gokje.

De film lijkt te passen in ons thema; hij gaat onder meer over de relatie tussen twee zussen, zij het als achtergrond, de regisseur heeft zijn sporen verdiend en de cast is uitstekend bezet door topacteur en -actrices. Ik mocht hem zelf op het scherm van mijn PC bekijken en het is dus voor mij ook een verrassing om hem op groot scherm te zien.

Een korte inleiding over de film zelf.

De film

De film begint met dreigende, onheilspellende muziek. Het is donker, 's avonds laat. Een haastige man mist zijn laatste treinverbinding. Hij is pissig, is van zijn à propos en gaat in een café zitten bedenken wat te doen. We zien hem kijken naar zichzelf in de spiegel van het café: verstoord en geërgerd. Een vrouw komt het café binnen en koopt sigaretten. Als ze de deur uitloopt gaat de man haar achterna en spreekt haar aan: of ze misschien een hotel weet in de buurt?! Ja, dat weet ze; kijk maar meneer, hier is een hotel, en daar verder in de straat zijn er nog meer. Ze komen aan de praat.

Spreken is veel gezegd. Ze lopen door de nachtelijke straten en tasten elkaar af met halve vragen, onafgemaakte zinnen, raadselachtige flarden en stiltes.

'Lost is translation' lijkt het wel.

Wat komen we in de eerste tien minuten te weten? Niet veel, althans niet in taal. *Hij* vindt zichzelf een verliezer, hij mist een trein, hij verliest dingen, weet niet eens meer waar hij eigenlijk woont; verloren gelopen; hij heeft iets aan zijn hart, houdt van vrouwen, houdt ervan hun privacy binnen te dringen...

Zij plaagt, ontlokt, twijfelt over een keuze: ja of nee?! Iets met een man? Wil eigenlijk ver weg, de woestijn in, misschien, waar je de zon ziet opgaan...

Ze hebben het gevoel dat er iets gemeenschappelijks is, ze lijken een vaag verlangen te delen; er is een klik, een vonk. Een 'amour fou' misschien, begin van een passie?! In ieder geval houden ze allebei van roken, het aansteken van een sigaret, het prettige gevoel van een aansteker in de hand, het vlammetje met je handen beschermen tegen de wind zodat het niet uitgaat, zodat het niet dooft...

Bij het ochtendgloren besluiten ze een nieuwe afspraak te maken. Door een toeval mist de man de afspraak. De vrouw wacht tevergeefs. Ze hebben geen namen uitgewisseld, geen adressen, geen telefoonnummers. Ze verdwijnen uit elkaars leven...tot zich een ander toevalslot aandient.

De regisseur en scriptschrijver van de film, Benoit Jacquot, vertelt in een interview dat hij na het maken van dertig speelfilms, TV-films, documentaires en een enkele operaregie, vooral door die laatste geïnteresseerd raakte in het maken van een melodrama, liefst met thrillerachtige elementen.

Het voordeel van de vorm van een melodrama is dat je je volledig en uitsluitend kunt focussen op het emotionele leven van de protagonisten, ook al moet je dan misschien de prijs betalen van een wat krakkemikkig verhaal, enkele inconsequenties in het script en manipulaties in het verloop van de vertelling.

Maar als regisseur kun je volledig 'los' gaan in de keuze van je topacteurs en hun acteren. Met een melodrama mag je overdrijven, aandikken om het noodlot voelbaar te maken. Muziek is een van de belangrijkste middelen. Verder kun je zorgen dat er steeds achtergrondgeluiden hoorbaar zijn, en verwijzingen naar *'...dat het gewone leven onherroepelijk door gaat, wat je persoonlijke*

beslommeringen ook zijn...’, alsof je niet zelf kiest, maar gekozen wordt. Nu en dan een ‘voice-over’ versterkt dat gevoel, samen met zwaar aangezette tegenstellingen: donker – licht, stad – provincie, hectiek – rust, keuze versus toeval. Daarboven op mag en kan je als regisseur naar hartenlust strooien met symbolen – soms regelrechte clichés – en de toeschouwer sturen: opgaande zon, het hart, station en trein, spiegel, trap, mes, gang enzovoort...

Tot slot: het is, denk ik, goed om te weten dat Benoit Jacquot deel uit maakt van een kleine Parijse, intellectuele incrowd. Hij is vertrouwd met het gedachtegoed van de psychoanalyticus Jacques Lacan en heeft samen gewerkt met de schrijfster Marguerite Duras. Taal en verlangen, verlies en herinnering, tekort en gemis, beeld en gesproken woord: het zijn hun gemeenschappelijke interesses, en ‘l’objet petit a’ is ook nooit ver weg...

maar, zoals Stendhal al zei:

“Ik kan de werkelijkheid van de feiten niet laten zien, ik kan er slechts de schaduwen van weergeven”.

Veel kijkplezier.